

μόλις χτεσινές. Οί ζωγράφοι ήταν στὸν Μυστρά ἐξίσου ἀνώνυμοι ὅσο καὶ οἱ χτίστες πού ἔβαλαν τὴ μιὰ πέτρα ἐπάνω στὴν ἄλλη. Πρὶν πάω στὴν Ἰταλία, δὲ μοῦ φάνηκε διόλου παράξενο τὸ ὅτι οἱ ζωγράφοι ἦταν ἀνώνυμοι. Ὅταν, ὅμως, ἄκουσα στὴν Ἰταλία νὰ ἐκθειάζονται ὁ Τζιόττο ἢ ὁ Σιμόνε Μαρτίνι ἢ ὁ Φρά Ἀντζέλικο, τότε ἀπόρησα — κ' ἡ ἀπορία μου ἦταν ἔντονη καὶ ὀδυνηρὴ — γιὰ τὴν ἀνωνυμία ἐκείνων πού εἶχαν δουλέψει στὸ Δαφνὶ ἢ στὸν Μυστρά. Κ' εἶπα μέσα μου ὅτι ἡ δόξα εἶναι πολὺ ἀδίκη· σὲ μᾶς μένουν ἀγνωστοὶ ὅσοι στὴν Ἰταλία γίνονται διάσημοι. Τὴν ἴδια δουλειὰ ἔκαμε ὁ Τζιόττο πού ἔκαμαν, τὴν ἴδια ἐποχὴ, οἱ δικοὶ μας ζωγράφοι στὸ Δαφνὶ ἢ στὸν Μυστρά. Ὡστόσο, ὁ Τζιόττο ἔχει ὄνομα, ἐνῶ οἱ δικοὶ μας δὲν ἔχουν κανένα. Τὴν ἀνισότητά αὐτὴ δὲ μπόρεσα νὰ τὴν ἐξηγήσω ἀμέσως. Σήμερα πιά τὴν ἐξηγῶ. Σήμερα λέω πὼς δὲ θάξεραν οἱ ἴδιοι πού ἔφτιαξαν τὶς τοιχογραφίες τοῦ Μυστρά ἢ τὰ μωσαϊκὰ τοῦ Δαφνιοῦ ὅτι τὸ ἔργο τους ἦταν προσωπικό, δικό τους, συνδυασμένο μὲ τ' ὄνομά τους. Καὶ λέω πὼς, δουλεύοντας μὲ τὸ χέρι τους, θὰ εἶχαν τὸ αἶσθημα ὅτι τὸ χέρι τους δὲν τὸ κινουῦσε ὁ ἴδιος ὁ ἑαυτὸς τους, δὲν τὸ ὄριζε ὁ ἴδιος τους ὁ νοῦς. Ναί, ἔτσι σκέπτομαι σήμερα καὶ θαρρῶ πὼς ἔχω δίκιο. Οἱ δικοὶ μας ζωγράφοι — γνήσιοι δοῦλοι τοῦ Θεοῦ — θὰ εἶχαν χωρὶς ἄλλο τὸ αἶσθημα ὅτι τὸ χέρι τους τὸ κινουῦσε ὁ Θεὸς καὶ ὅτι οἱ ἴδιοι δὲν ἔκαναν τίποτε περισσότερο ἀπ' ὅ,τι ἔκανε κι' ὁ χτίστης πού, βάζοντας τὴ μιὰ πέτρα ἐπάνω στὴν ἄλλη, ὀρθωσε τοὺς ναοὺς ὅπου λατρεύεται ὁ Θεός. Ἔτσι, δὲ θάθελαν, θαρρῶ, οἱ ἴδιοι οἱ ἀγιογράφοι μας ν' ἀποκτήσουν ὄνομα, ἀφοῦ τὸ μόνο ὄνομα πού ἔπρεπε νὰ δοξάζεται εἶναι τ' ὄνομα τοῦ Θεοῦ πού κινουῦσε τὸ χέρι τους.

Ὅταν πῆγα στὸν Μυστρά, δὲν ἔκαμα βέβαια καμμιά σκέψη. Ἄνοιξα τὰ μάτια μου καὶ κοίταζα. Κοίταζα καὶ ξανακοίταζα. Καὶ κάθε νέα ματιὰ πού ἔριχνα στὶς τοιχογραφίες πού γέμιζαν τοὺς ναοὺς ἔκανε τὰ μάτια τῆς ψυχῆς μου ν' ἀνοίγουν περισσότερο κι' ἀπὸ τὰ μάτια τοῦ κορμιοῦ μου.

6

Δὲ νομίζω ὅτι ὁ Γουλιέλμος Βιλλαρδουίνος θὰ διαμόρφωνε ποτὲ τὸν Μυστρά, ὅπως τὸν διαμόρφωσαν οἱ Καντακουζηνοὶ καὶ οἱ Παλαιολόγοι. Ὁ Φράγκος ἡγεμόνας ἀνακάλυψε τὴν κορυφὴ τοῦ Μυστρά κ' ἔχτισε τὸ κάστρο. Ἐχω πολλὲς ἀμφιβολίες ἂν θὰ μπορούσε νὰ συλλάβει τὴν ἰδέα νὰ διαμορφώσει τὸν Μυστρά σ' ἓνα κέντρο ἐκκλησιῶν, μοναστηριῶν καὶ παλατιῶν, καὶ μάλιστα σὲ μιὰ ὅλη κληρὴ πόλη μὲ τοὺς δρόμους καὶ τὶς πλατεῖες τῆς καὶ μετὰ τῆς σπύτια. Τὴ σύλληψη αὐτὴ — μιὰ σύλληψη πού στὴν πρώτη ματιὰ μοιάζει ὀλότελα ἀσυμβίβαστη μὲ τὶς ἀπότομες πλοαῖες τοῦ Μυστρά.

στρᾶ καὶ μὲ τοὺς τόσους βράχους του — τὴν ἔκαμαν οἱ δικοί μας.
Ὁ Γουλιέλμος Βιλλαρδουίνος, ὅπως λέει τὸ Χρονικὸ τοῦ Μο-
ρέως,

«ἠὔρεν βουνὶ παράξενον, ἀπόκομμα εἰς ὄρος,
ἀπάνω τῆς Λακεδαιμονίας κανένα μίλι πλέον.
Ἐκεῖ τοῦ ἄρεσεν πολλὰ νὰ ποιήσῃ δυναμάριν,
ᾧρισεν ἄνω εἰς τὸ βουνὶν ἔχτισαν ἓνα κάστρον,
καὶ Μυζηθρᾶν τ' ὠνόμασαν, διατὶ τὸ ἐκράζαν οὕτως».

Ἐμένα δὲ μοῦ ἄρεσε ποτὲ τὸ ὄνομα Μυζηθρᾶς. Θυμίζει κάτι τὸ
τόσο ὕλικό καὶ θρεπτικό πού λέω πῶς δὲν ταιριάζει μὲ τὸ ἠθικὸ
μεγαλεῖο τῆς τοποθεσίας αὐτῆς. Γι' αὐτό, ὅταν ἄκουσα μερικοὺς νὰ
ὀνομάζουν, τρώγοντας μερικὰ γράμματα, τὸν Μυζηθρᾶ «Μυστρᾶ»,
μ' ἄρεσε τόσο ἡ μεταποίηση αὐτή, πού τὴν ἄφησα νὰ ἐπικρατήσῃ
καὶ νὰ ἐκτοπίσῃ στὴ σκέψῃ μου (καθὼς καὶ στ' ἀπομνημονεύματα
τοῦτα) τὸ ὄνομα Μυζηθρᾶς πού μερικοὶ τὸ γράφουν καὶ Μεζιθρᾶς
ἢ Μυσηθρᾶς. Ἔτσι καὶ τοὺς δεσπότες τοῦ Μορέως μ' ἄρέσει νὰ τοὺς
λέω δεσπότες τοῦ Μυστρᾶ, γιατί καὶ τ' ὄνομα μ' ἄρέσει, ἀλλὰ καὶ
ὁ τόπος πού ὀνομάζεται Μυστρᾶς ἔδωσε σ' ὀλόκληρη τὴν Πελο-
πόννησο (σ' ὀλόκληρο τὸν Μορέα) ἓνα νέο μεγάλο Ἑλληνικὸ νόημα.

Τὸ κάστρο τοῦ Μυστρᾶ δὲν πρόλαβε ὁ Γουλιέλμος Βιλλαρδου-
ίνος νὰ τὸ χαρεῖ. Τὸ ἔχτισε, ὅπως λένε, ἀφοῦ πῆρε τὸ κάστρο τῆς
Μονεμβασίας, μ' ἄλλα λόγια μετὰ τὸ ἔτος 1249. Στὴ μάχη τῆς
Πελαγονίας — τὸ φθινόπωρο τοῦ 1259 — πέφτει ὁ Γουλιέλμος
αἰχμάλωτος στὰ χέρια τοῦ Μιχαὴλ Παλαιολόγου. Γιὰ νὰ ἐξαγο-
ράσῃ τὴν ἐλευθερία του, ἀναγκάσθηκε νὰ παραδώσῃ στὸν αὐτο-
κράτορα Μιχαὴλ (ὕστερ' ἀπὸ τρία χρόνια αἰχμαλωσία) τὰ κά-
στρα τῆς Μονεμβασίας, τῆς μεγάλης Μαίνης, τοῦ Γερακιοῦ, καὶ
— ὅπως λέει τὸ Χρονικὸ τοῦ Μορέως πού παραλείπει νὰ μνημονεύσῃ
τὸ κάστρο τοῦ Γερακιοῦ — :

«τὸ τρίτον κι' ὁμορφότερον τοῦ Μυζηθρᾶ τὸ κάστρον».

Τὸ τίμημα ἦταν γιὰ τὴν καρδιά τοῦ Γουλιέλμου Βιλλαρδουίνου
ἀκριβό. Φαίνεται ὅτι τίποτε δὲν τοῦ στοίχισε τόσο, ὅσο ἡ ἀπώ-
λεια τοῦ Μυστρᾶ. Ἔτσι, ὅταν γύρισε ἐλεύθερος στὴν Πελοπόννησο,
τὸν ἔπιασε ὁ πόνος. Ξέχασε τοὺς ὄρκους πού εἶχε δώσει στὸν Μι-
χαὴλ Παλαιολόγο, ξέχασε ὅτι εἶχε βαφτίσει ἓνα παιδί τοῦ αὐτο-
κράτορος, «κι ὀλόρθα ἐδιάβηκεν στὴν Λακεδαιμονίαν» μὲ τὸ σκοπὸ
νὰ πάρῃ πίσω τὸν Μυστρᾶ. Οἱ δικοί μας, παρακολουθώντας ἀπὸ
τὶς βίγλες τοῦ Μυστρᾶ τὶς ὑποπτές κινήσεις τοῦ Γουλιέλμου,

«μαντατοφόρους ἔστειλαν εἰς τὴν Μονοβασίαν
εἰς κάποιον Καντακουζηνὸν ὅπου ἦτον κεφαλὴ τους».

Ὅπως ἄκουσα, ὁ Καντακουζηνὸς αὐτὸς (τ' ὀνομά του ἦταν

Μιχαήλ) ήταν ο πρόπαππος του Ίωάννου, δηλαδή εκείνου που έγινε αργότερα αυτοκράτωρ και που ανύψωσε τις αυτοκρατορικές κτήσεις στον Μορέα σε δεσποτάτο. Ο Μιχαήλ Καντακουζηνός, μόλις πήρε την κακή είδηση,

«μαντατοφόρους έστειλεν κι απήλθαν εις την Πόλιν, έκεισε εις τον βασιλέα κ' έπληροφόρησάν τον τὸ πῶς ὁ πρίγκιπας Μορέως, εκείνος ὁ Γυλιάμος, έπάτησε τον ὄρκον του και ἄρχισε την μάχην...»

Ο αυτοκράτωρ Μιχαήλ έσπευσε να στείλει στην Πελοπόννησο τον ίδιο τον αδελφό του, τον σεβαστοκράτορα Κωνσταντίνο, τον παρακοιμώμενο Μακρυνό, τον μέγα δομέστικο Γεώργιο Φιλῆ, και πολυάριθμο στρατό που τον απάρτιζαν προπάντων Τούρκοι μισθοφόροι. Στο έτος 1263, ὁ σεβαστοκράτωρ Κωνσταντῖνος (ὁ πατέρας του Ἄνδρόνικου που έγραψε τὸ «κατὰ Καλλίμαχον και Χρυσορρόην έρωτικὸν διήγημα»), αφού ξεκαθάρισε την κατάσταση στον Ταυγετο εξασφαλίζοντας την υπακοή τῶν ανυπότακτων Μηλιγγῶν (τῶν Μελιγγῶν, ὅπως τους λέει τὸ Χρονικὸ του Μορέως), τράβηξε με τὰ φουσάτα του προς την καρδιά τῆς Πελοποννήσου, με την πρόθεση να παρακάμψει τον Χελμό και να προχωρήσει προς την πρωτεύουσα του Φράγκικου πριγκιπάτου, την Ἄνδραβίδα. Εἶχε πλησιάσει αρκετὰ την ξακουστή Ἄνδραβίδα, ακολουθώντας την κύρια κοίτη του Ἄλφειου, ὅταν – στην περιοχή τῆς Πρινίτσας – αἰφνιδιάσθηκε ὁ πολυάριθμος στρατός του από τον «μισίρ Ντζά ντέ Καταβᾶ» που ὁ Γουλιέλμος Βιλλαρδουίνος, πηγαίνοντας στην Κόρινθο για να διαπραγματευθεῖ με τον δούκα τῆς Ἀθήνας την κοινή αντιμετώπιση του μεγάλου κινδύνου, εἶχε αφήσει πίσω του αναπληρωτή. Ο Ἰωάννης ντέ Καταβᾶ, ἄτυχος στον έρωτα (τὴ γυναίκα του την έκλεψε ὁ ἀφέντης τῆς Καρύταινας, ὁ ξακουστός μισίρ Ντζεφρές ντέ Μπριέρες), ήταν τυχερός στο πεδίο τῆς μάχης, μολονότι:

«ἀστένειαν εἶχε φοβερὴν ὅτι ἦτον ρεματιάρης
κι οὐδέν ἠμπόρει να κρατῆ σπαθιν οὐδὲ κοντάριν».

Τὸ Χρονικὸ του Μορέως παραδέχεται τον αἰφνιδιασμό. Ὡστόσο, λέει ὅτι κ' οἱ δικοί μας πρόλαβαν να συγκροτηθοῦν και να δώσουν κανονικὰ τὴ μάχη. Κ' ἦταν οἱ δικοί μας, ὅπως λέει, δέκα ὀχτῶ χιλιάδες, ἐνῶ οἱ Φράγκοι «τριακόσιοι και δώδεκα εὐρέθησαν και μόνον». Κάποιος μου ἔλεγε ὅτι από μιὰ πηγὴ πιὸ αντικειμενική και πιὸ αξιόπιστη έχει ἀρυσθεῖ τὴν πληροφορία ὅτι οἱ δικοί μας αἰφνιδιάσθηκαν ἀπόλυτα – ἔπαιζαν σκάκι και τάβλι, ἔτρωγαν κ' ἔπιναν – κ' ἔτσι δέν πρόλαβαν να συγκροτηθοῦν και να πολεμήσουν. Ὅπως και νᾶχει τὸ πράγμα, ἡ νίκη τῶν Φράγκων ἦταν

μεγάλη. Τὰ σπαθιά τῶν Φράγκων «ἀπὸ τὸ αἷμα τῶν Ρωμαίων ἦσαν αἱματωμένα». Κουράστηκαν οἱ Φράγκοι νὰ σκοτώνουν καί, ὅταν εἶδαν τοὺς δικούς μας (οἱ περισσότεροὶ ἀπὸ τοὺς δικούς μας ἦταν Τοῦρκοι) νὰ πιάνουν τὰ βουνὰ καὶ νὰ μπαίνουν στοὺς «δρυμῶνες», σταμάτησαν τὴν καταδίωξη καὶ «ἐστράφησαν ὀπίσω». Ὁ σεβαστοκράτωρ Κωνσταντῖνος ἀναγκάστηκε νὰ καταφύγει στὸν Μυστρά, πού ἀπὸ τότε ἐγινε τὸ ἀπολέμητο προπύργιο τῆς αὐτοκρατορίας στὴν Πελοπόννησο.

Τὴν ἀνοιξη τοῦ 1264 ὁ σεβαστοκράτωρ Κωνσταντῖνος ἀποφάσισε νὰ ἐξορμήσει καὶ πάλι. Ἀντιμέτωπὸς του ἦταν τώρα ὁ ἴδιος ὁ Γουλιέλμος Βιλλαρδουίνος. Καὶ προχώρησε ὁ Κωνσταντῖνος πάλι πρὸς τὴν Ἀνδραβίδα. Ὡστόσο, κ' ἡ ἐπιχείρηση αὐτὴ ἦταν ἀτυχή. Στὸν Ἅγιο Νικόλαο τοῦ Μεσίκλη, στὴν περιοχή πού τὴ λέμε Σεργιανά, ὁ Μιχαὴλ Καντακουζηνὸς πού διοικοῦσε τὴν πρωτοπορεία ἔπεσε ἀπὸ τ' ἄλογο μπροστὰ στὰ μάτια τῶν Φράγκων. Ἄλλοι λένε ὅτι αὐτὴ ἡ πτώση τοῦ στοίχισε τὴ ζωὴ· ἄλλοι, πάλι, λένε ὅτι ἔτρεξαν οἱ Φράγκοι καὶ τὸν ἐσφάξαν. Ὁ θάνατος τοῦ γενναίου Καντακουζηνοῦ (τὸ πτώμα του κατάφεραν οἱ δικοὶ μας νὰ τὸ ἀποσπᾶσουν ἀπὸ τὰ χέρια τῶν Φράγκων) ἐπηρέασε πολὺ τὴν ἐξέλιξη τῶν γεγονότων. Ὁ σεβαστοκράτωρ Κωνσταντῖνος, βλέποντας τοὺς δικούς μας κάπως πτοημένους, ἀπέφυγε τὴ μάχη στὸ ἀνοιχτὸ πεδίο, ἀποσύρθηκε καὶ τράβηξε πρὸς τὸ Νίκλι. Ἐνῶ, ὅμως, πολιορκοῦσε τὸ Νίκλι, οἱ Τοῦρκοι μισθοφόροι ἐστασίασαν καὶ προχώρησαν στοὺς Φράγκους. Ἔτσι, ἐξασφαλίζοντας ὁ Βιλλαρδουίνος τὴν ἀριθμητικὴ ὑπεροχή, πῆρε πιά αὐτὸς τὴν πρωτοβουλία κι' ἄρχισε νὰ κυνηγᾷ τοὺς δικούς μας. Στὸ στενὸ τοῦ Μακρυπλαγίου, οἱ δικοὶ μας κατατροπώθηκαν. Στὰ χέρια τῶν Φράγκων ἔπεσαν αἰχμάλωτοι ὁ μέγας δομέστικος Γεώργιος Φιλῆς, ὁ παρακοιμώμενος Μακρυνὸς καὶ ὁ Ἀλέξης Καβαλλάριος. Ὁ σεβαστοκράτωρ Κωνσταντῖνος εἶχε πιά φύγει ἀπὸ τὴν Πελοπόννησο, ἐπιστρέφοντας στὴν Κωνσταντινούπολη. Ἔτσι, δὲν εἶναι ἀλήθεια ὅτι ἔπεσε κι' αὐτὸς στὰ χέρια τῶν Φράγκων, ὅπως ἰσχυρίζεται τὸ Χρονικὸ τοῦ Μορέως. Μετὰ τὴν ἀποστασία τῶν Τούρκων μισθοφόρων, ὁ Κωνσταντῖνος εἶδε ὅτι ἡ ἐπιθετικὴ τακτικὴ του δὲ μπορούσε πιά νὰ συνεχισθεῖ, ἀπογοητεύθηκε καὶ ἔφυγε. Ἡ ἐκδοχὴ αὐτὴ μοιάζει πιὸ πιθανὴ ἀπὸ τὴν ἄλλη.

7

Οἱ ἀτυχίες καὶ ἀποτυχίες ἔδειξαν ἀκόμα περισσότερο τὴν ἀξία τοῦ Μυστρά. Μετὰ τὴ νίκη τοῦ Μακρυπλαγίου, ὁ Βιλλαρδουίνος ἔδωσε στοὺς δικούς του τὴν ἐντολὴ νὰ τραβήξουν πρὸς τὸ Νότο, νὰ προχωρήσουν πρὸς τὸν Μυστρά, «κι ἂν τύχη νὰ εὔρουν ὁδὸν

νά πιάσουν τὸ κάστρον». Ἡ εἶδηση ὅτι φθάνουν τὰ νικηφόρα φουσάτα τοῦ Βιλλαρδουίνου, ἔκαμε τοὺς Ἕλληνες ποὺ ζοῦσαν στὸν κάμπο τῆς παλαιᾶς Σπάρτης (τῆς Λακεδαιμονίας, ὅπως τὴ λέγαμε) νὰ τρομοκρατηθοῦν:

«Ρωμαῖοι γὰρ οἱ πλεώτεροι τῆς χώρας γὰρ ἐκείνης ἐδιέβησαν συφαιμελοὶ στοῦ Μεζιθρᾶ τὸ κάστρον».

Ἔτσι, τὰ φουσάτα τοῦ Βιλλαρδουίνου βρῆκαν σπίτια ἔρημα, χωράφια ἀπροστάτευτα, χῶρες ἀκατοίκητες:

«Ἐδράμαν τὰ φουσάτα του τὰ Βάτικα, τὸ Ἐλος, καὶ μέχρι ὡς στὴν Μονοβασίαν ἐκούρσεψαν τὸν τόπον».

Ὡστόσο, ὁ Μυστράς ἔμεινε ἄθικτος. Πλῆθος γυναῖκες καὶ παιδιὰ εἶχαν καταφύγει στὸ κάστρο. Ἔτσι, τὸ κάστρο τοῦ Μυστρά ἐγίνε ἀπὸ τότε ὁ πυρήνας καὶ ἡ ἀφετηρία γιὰ τὸ θαυμαστὸ πτολίεθρο κ' ἐκκλησιαστικὸ συγκρότημα τοῦ Μυστρά ποὺ ἄρχισε λίγο - λίγο νὰ διαμορφώνεται. Ὄταν, πρὶν ἀπὸ τὸ ἔτος 1300, χτίστηκε ὁ ναὸς τῶν Ἁγίων Θεοδώρων καὶ ἰδρύθηκε ἀπὸ τὸν ἐνάρετο καὶ σοφὸ ἀρχιμανδρίτη Παχώμιο ἡ μονὴ τῆς Ὁδηγητρίας, χωρὶς ἄλλο θὰ εἶχαν ἀρχίσει νὰ στήνονται στὶς ἀπότομες πλαγιὲς τοῦ βουνοῦ καὶ κάμποσα σπίτια. Πάντως, ἀπὸ τὴν κορυφὴ τοῦ Μυστρά, ἀπὸ τὸ κάστρο ποὺ εἶχε χτίσει ὁ Βιλλαρδουίνος, παρακολούθησαν οἱ Ἕλληνες τὴ φοβερὴ προσπάθεια ποὺ ἔκαμε ὁ ἀδίστακτος Κάρολος ὁ Ἀνδεγαυικὸς γιὰ νὰ συντρίψει τὸν Μιχαὴλ Παλαιολόγο καὶ τὴ Ρωμαϊκὴ αὐτοκρατορία. Ἐκεῖ ψηλὰ θὰ πληροφορήθηκαν τὸ θάνατο τοῦ Γουλιέλμου Βιλλαρδουίνου ποὺ σημειώθηκε τὸ Μάιο τοῦ 1278 στὴν Καλαμάτα (στὴν Καλομάτα, ὅπως τὴν ἔλεγαν οἱ πιὸ πολλοί). Στὸ ἔτος 1282 θ' ἀνακουφίσθηκαν χωρὶς ἄλλο μαθαίνοντας ὅτι, ὕστερ' ἀπὸ τὸν Σικελικὸν Ἐσπερινό, ὁ βασιλεὺς Κάρολος, ποὺ μὲ τὸν πρόωρο θάνατο τοῦ γιοῦ του Φιλίππου (πρώτου συζύγου τῆς Ἰσαβέλλας Βιλλαρδουίνης) εἶχε γίνε καὶ πρίγκιπας τῆς Ἀχαΐας, ὑποχρεώθηκε νὰ ἐγκαταλείψει τὰ μεγάλα καὶ φοβερά του σχέδια. Ὁ Μιχαὴλ Παλαιολόγος, παραμελώντας τὶς ἀσιατικές του κτήσεις, ποὺ τὶς πιὸ πολλές τὶς ἔχασε, εἶχε κερδίσει τὸ παιχνίδι ἀπέναντι τῶν Φράγκων. Ὁ αὐτοκράτωρ Μιχαὴλ πέθανε τὸν Δεκέμβριο τοῦ 1282. Τὸν Ἰανουάριο τοῦ 1285 πέθανε κι' ὁ Κάρολος ὁ Ἀνδεγαυικὸς, χωρὶς νὰ μπορέσει οὔτε κἀν νὰ σκεφθεῖ ν' ἀνανεώσει τὰ ἐπιθετικὰ του σχέδια. Ὁ ὁμώνυμος διάδοχός του δὲν εἶχε τὶς φιλοδοξίες τοῦ πατέρα του. Ὄταν, ἄλλωστε, ἡ νύφη του (ἡ χήρα τοῦ ἀδελφοῦ του Φιλίππου) Ἰσαβέλλα Βιλλαρδουίνη παντρεύτηκε ξανά, ὁ δεύτερος ἄντρας τῆς Φλωρέντιος ὁ Ἀναγαυικὸς (ὁ Φλοράν ντε Ἀϊνάτ, ὅπως τὸν λέει τὸ Χρονικὸ τοῦ Μορέως) ἐγίνε αὐτὸς πρίγκιπας τῆς Ἀχαΐας. Χήρεψε,

ὁμως, πάλι ἡ Ἰσαβέλλα, κ' ἔτσι ἀπὸ τὸ 1297 ὡς τὸ 1301 πού παντρεύτηκε πάλι καὶ πῆρε τρίτο σύζυγο τὸν Φίλιππο τὸν Σαβαυδικὸ (τὸν Φίλιππο ντὲ Σαβόη, ὅπως τὸν λέει τὸ Χρονικό), ἡγεμόνευσε μονάχη τῆς ἡ ἴδια ἡ ὠραία καὶ ὑπερήφανη κόρη τοῦ Γουλιέλμου Βιλλαρδουίνου, «ἡ Κυρὰ τοῦ Μορέως» ὅπως τὴν ἔκραζαν.

Μὲ τὶς ἀλλεπάλληλες αὐτὲς ἀλλαγές (τέτοιες καὶ περισσότερες σημειώθηκαν κι' ἀργότερα), τὸ φράγκικο πριγκιπάτο ἄρχισε ν' ἀδυνατίζει καὶ νὰ παρακμάζει. Ἔτσι, ὁ Μυστράς ὄχι μόνο ἀνακουφίσθηκε, ἀλλὰ ἄρχισε νὰ παίρνει αὐτὸς τὴ θέση τοῦ ἰσχυροῦ στοιχείου. Ἐνῶ τὸ φράγκικο πριγκιπάτο περνοῦσε ἀπὸ στάδια κρίσεων καὶ οἱ πρίγκιπες τῆς Ἀχαΐας σπάνια ἔμεναν οἱ ἴδιοι στὴν Πελοπόννησο καὶ ἔστελναν βαίλους πού κάθε τόσο διαδέχονταν ὁ ἓνας τὸν ἄλλον, ὁ αὐτοκράτωρ Ἀνδρόνικος Παλαιολόγος, ὁ γηραιός, ἔδωσε τέρμα στὴ συχνὴ ἀλλαγὴ τῶν διοικητῶν τῶν Πελοποννησιακῶν του κτήσεων, καὶ στὸ ἔτος 1308 ἔστειλε μόνιμο στρατηγὸ, μ' ἐπαυξημένα μάλιστα δικαιώματα, τὸν Μιχαὴλ Καντακουζηνὸ πού ὁ ὁμώνυμος πάππος του εἶχε πέσει, στὸ ἔτος 1264, στὸν Ἅγιο Νικόλαο τοῦ Μεσίκλη, δηλαδὴ τὸν πατέρα τοῦ αὐτοκράτορος Ἰωάννου Καντακουζηνοῦ.

Ὁ Μιχαὴλ Καντακουζηνὸς ἦταν ἀποφασιστικὸς καὶ γενναῖος, ἤξερε νὰ ἐπιβάλλεται στοὺς δικούς του καὶ ν' ἀντιμετωπίζει τοὺς Φράγκους. Δὲν πρόλαβε, ὁμως, νὰ δράσει παρὰ μόνου ὀχτῶ χρόνια. Στὸ ἔτος 1316 σκοτώθηκε. Διάδοχός του ὀρίσθηκε ὁ Ἀνδρόνικος Ἀσάν πού μητέρα του ἦταν ἡ Εἰρήνη Παλαιολογίνα (κόρη τοῦ αὐτοκράτορος Μιχαὴλ) καὶ πατέρας του ὁ ἔκπτωτος βασιλεὺς τῆς Βουλγαρίας Ἰωάννης ὁ τρίτος πού ἐγκαταστάθηκε στὴν Κωνσταντινούπολη, ὅπου ριζώθηκε πιά ἡ γενιά του. Ἡ τοποθέτηση τῶν ὑψηλῶν αὐτῶν προσώπων στὴ διοίκηση τῶν αὐτοκρατορικῶν κτήσεων στὴν Πελοπόννησο προετοίμασε σιγὰ - σιγὰ τὴν ἀνύψωση τοῦ Μυστρά σὲ ἔδρα δεσποτάτου. Ὁ Ἀνδρόνικος Ἀσάν πῆρε ἀπὸ τοὺς Φράγκους τὰ κάστρα τῆς Ἀκοβας καὶ τῆς Καρύταινας καὶ μὲ τὴ στρατηγικὴ του πανουργία τοὺς ἀποδεκάτισε μπροστὰ στὸ κάστρο τοῦ Ἁγίου Γεωργίου. Στὸ ἔτος 1321 ὁ Ἀνδρόνικος Ἀσάν ὑποχρεώθηκε νὰ ἐπιστρέψει στὴν Κωνσταντινούπολη. Ἦταν ἡ ἐποχὴ πού ὁ αὐτοκράτωρ Ἀνδρόνικος, ὁ γηραιός, εἶχε ἀρχίσει νὰ κλονίζεται. Τὸν ὑπονόμευε ὁ ὁμώνυμος ἐγγονός του, ἔχοντας βοηθὸ κ' ἐπιστήθιο φίλο του τὸν Ἰωάννη Καντακουζηνό. Ἔτσι, ὁ Ἀνδρόνικος Ἀσάν ἔπρεπε νὰ σπεύσει στὴν Κωνσταντινούπολη, ἐνῶ ὁ Ἰωάννης Καντακουζηνὸς πού διορίσθηκε διάδοχός του στὸν Μυστρά προτίμησε, ἀντὶ νὰ πάει κι' αὐτὸς νὰ συνεχίσει ἐκεῖ τὸ ἔργο πού εἶχε θεμελιώσει ὁ πατέρας του, νὰ μείνει

στήν Κωνσταντινούπολη για να βοηθήσει τον έγγονό του αυτοκράτορος στην ανταρσία.

Ο εὐσεβής Ἀνδρόνικος ὁ γηραιὸς ἔδειξε μεγάλη στοργή για τὸν Μυστρά, ὅπως ἄλλωστε καὶ για τὴ Μονεμβασία. Τοῦ ἄρεσε νὰ μαθαίνει ὅτι ναοὶ καὶ μοναστήρια ἄρχισαν νὰ ὑψώνουν τὸ σεμνὸ καὶ σκεπασμένο τους κεφάλι (οἱ τροῦλλοι μοιάζουν σὰν κάλυμμα τῆς κεφαλῆς) στὶς πλαγιές τοῦ Μυστρά. Ὅπως ὁ ἀρχιμανδρίτης Παχώμιος ἱδρυσε τὴ μονὴ τῆς Ὁδηγητρίας (ὁ ὁμώνυμος ναὸς χτίστηκε ἀργότερα), ἔτσι ὁ μητροπολίτης Λακεδαιμονίας Νικηφόρος Μοσχόπουλος, μεταφέροντας τὴν ἔδρα του στὸν Μυστρά, ἔχτισε στὸ ἔτος 1310 τὸ μητροπολιτικὸ ναό, τὸν Ἅγιο Δημήτριο. Καὶ ἡ ἀγαπημένη μου Περίβλεπτος μετὴν ἀνώμαλη ἀρχιτεκτονικὴ κατασκευὴ τῆς εἶχε κι' αὐτὴ ἤδη ἀνεγερθεῖ (ἴσως μάλιστα πρὶν ἀπὸ τὸ 1300). Ὁ αὐτοκράτωρ Ἀνδρόνικος ἔκαμε πλούσιες παροχὲς στὴ μονὴ τῆς Ὁδηγητρίας.

8

Ὁ Ἰωάννης Καντακουζηνὸς ποὺ στὸ ἔτος 1321, νεαρὸς ἀκόμα καὶ ἀλληλέγγυος μετὸν ἀνυπόμονο καὶ φιλόδοξο Ἀνδρόνικο τὸν τρίτο (τὸν ἑγγονὸ τοῦ γηραιοῦ), βρῆκε κάθε δυνατὸ πρόσχημα για νὰ μὴν πάει στὸν Μυστρά, διόρθωσε μετὸ παραπάνω τὸ μεγάλο του αὐτὸ λάθος ὅταν, στὸ ἔτος 1347, μπῆκε στήν Κωνσταντινούπολη ὡς αὐτοκράτωρ. Ἐνα ἀπὸ τὰ πρῶτα του μελήματα ἦταν ν' ἀνυψώσει τὶς Πελοποννησιακὲς κτήσεις σὲ δεσποτάτο καὶ νὰ στείλει στὸν Μυστρά τὸν δευτερότοκο γιό του Μανουήλ. Στὰ τέλη τοῦ ἔτους 1348 ὁ δεσπότης Μανουήλ βρισκόταν στήν Πελοπόννησο. Ἀπὸ τὸ ἔτος ἐκεῖνο ἀρχίζει ἡ μεγάλη ἐποχὴ τοῦ Μυστρά.

Ὁ αὐτοκράτωρ Ἰωάννης Καντακουζηνὸς ἤξερε, ὅπως γράφει ὁ ἴδιος στὸ Δ' Βιβλίο τῶν «Ἱστοριῶν» του, ὅτι, ἐπάνω ἀπὸ εἰκοσιπέντε χρόνια, οἱ Πελοποννησιακὲς κτήσεις εἶχαν ἐγκαταλειφθεῖ στήν τύχη τους· καὶ τύχη τους ἦταν οἱ ἐμφύλιες διαμάχες καὶ ἡ ἐρήμωση. Ἄν στήν Κωνσταντινούπολη, στὴ Θράκη καὶ στὴ Μακεδονία, στόχος τῶν ἐμφύλιων μαχῶν ἦταν τὸ βασιλικὸ διάδημα, στήν Πελοπόννησο λεηλατοῦσαν οἱ ἐπιχώριοι ἄρχοντες – ἀνεξέλεγκτοι ὅπως εἶχαν μείνει – τὰ ἐδάφη καὶ τὰ ὑπάρχοντα τοῦ διπλανοῦ τους. Ἦξερε, ὁμως, ἐπίσης ὁ Ἰωάννης Καντακουζηνὸς ὅτι ὁ γιός του Μανουήλ, ἂν καὶ νεαρὸς ἀκόμα, ἦταν ἱκανὸς ν' ἀποκαταστήσει τὴν τάξη καὶ νὰ ὀδηγήσει τὸ δεσποτάτο στὴ δόξα καὶ στήν εὐημερία. Ὁ αὐτοκράτωρ τιμοῦσε τὸν Μανουήλ, ὅπως ἄλλωστε καὶ τὸν ἐπίσης ἄξιο πρωτότοκο γιό του Ματθαῖο («ἦσαν γὰρ οὐδενὸς λειπόμενοι πρὸς σύνεσιν καὶ εὐβουλίαν», ὅπως γράφει

ὁ ἴδιος στὸ Γ' Βιβλίο τῶν «Ἱστοριῶν» του). Κ' ἦταν ἀπόλυτα βásiμη ἢ ἐμπιστοσύνη πού εἶχε ὁ πατέρας στοὺς γιούς του.

Τὸ ἔργο πού ἀνάλαβε ὁ Μανουήλ στὴν Πελοπόννησο ἦταν ἐξαιρετικὰ δύσκολο. Ἀντιμετώπισε τὴν ὀργανωμένη ἀντίδραση τῶν ἐπιχωρίων ἀρχόντων πού ἀποφάσισαν, σταματώντας τὶς διαμάχες μεταξύ τους, νὰ ἐνωθοῦν γιὰ νὰ τὰ βάλουν μαζί του. Ὡστόσο, ὁ νεαρὸς δεσπότης κατάφερε, συνδυάζοντας τὴν ἀποφασιστικὴν μετὰ μιὰ μεγάλη σύνεση, ν' ἀποκρούσει τὸν κίνδυνο καὶ νὰ θέσει μάλιστα τὶς βásiεις γιὰ τὴν οἰκονομικὴ ἀνόρθωση τοῦ δεσποτάτου. Κρισιμώτατη ἔγινε, βέβαια, ἡ θέση του ὅταν, στὸ ἔτος 1355, ὁ πατέρας του Ἰωάννης ἀναγκάσθηκε ν' ἀνταλλάξει τὸ βασιλικὸ διάδημα μετὰ τὸ ἀγγελικὸ σχῆμα τοῦ μοναχοῦ καὶ νὰ κατευθύνει τὰ βήματά του, συνοδευμένος ἀπὸ τοὺς τρεῖς σοφοὺς καὶ ἐνάρετους φίλους του, τὸν Γρηγόριο Παλαμᾶ, τὸν Νικόλαο Καβάσιλα καὶ τὸν Δημήτριο Κυδώνη, στὴ μονὴ τῶν Μαγγάνων. Ὁ αὐτοκράτωρ Ἰωάννης Παλαιολόγος σκέφθηκε — κ' ἡ σκέψη αὐτὴ, ὅπως τῶδειξε ἡ συνέχεια, δὲν ἦταν βásiμη — ὅτι ἡ παραμονὴ τοῦ Μανουήλ Καντακουζηνοῦ στὸν Μυστρά μποροῦσε ν' ἀποβεῖ ἐπικίνδυνη γιὰ τὴν οἰκογένεια τῶν Παλαιολόγων. Ὑπολογίζοντας στὶς καλὲς ἐντυπώσεις πού εἶχε ἀφήσει ἄλλοτε στὴν Πελοπόννησο ὁ Ἀνδρόνικος Ἀσάν, ἔστειλε τοὺς ἀδελφοὺς Μιχαήλ καὶ Ἀνδρέα Ἀσάν γιὰ ν' ἀποσπάσουν ἀπὸ τὰ χέρια τοῦ Μανουήλ Καντακουζηνοῦ τὸ δεσποτάτο. Ὅλοι οἱ ἐπιχώριοι ἄρχοντες, πού ἡ αὐστηρὴ διοίκηση τοῦ Μανουήλ τοὺς εἶχε στενοχωρήσει, ἔσπευσαν νὰ ταχθοῦν μετὰ τὸ μέρος τῶν δυὸ ἀδελφῶν Ἀσάν. Ὡστόσο, ὁ Μυστράς ἔμεινε πιστὸς στὸν δεσπότη Μανουήλ. Κι' ὁ Μυστράς ἦταν ἀπολέμητος. Ἄλλοι λένε πὼς ἦταν ἡ Μονεμβασία (καὶ ὄχι ὁ Μυστράς) πού ἔμεινε πιστὴ στὸν Μανουήλ. Ἐμένα μ' ἀρέσει νὰ φαντάζομαι πὼς ἦταν ὁ Μυστράς. Οἱ δυὸ ἀδελφοί, ἀφοῦ μάταια προσπάθησαν νὰ νικήσουν τὸν Μανουήλ, βαρέθηκαν καὶ γύρισαν στὴν Κωνσταντινούπολη. Ἡ δοκιμασία ἦταν γιὰ τὸν Μανουήλ Καντακουζηνὸ σκληρὴ, ἀλλὰ τὴν ξεπέρασε. Καὶ ὁ αὐτοκράτωρ Ἰωάννης Παλαιολόγος ἀναγκάσθηκε ν' ἀναγνωρίσει τὸν Μανουήλ ὡς δεσπότη τοῦ Μυστρά. Στὶς μέρες τοῦ Μανουήλ πού ἔμεινε δεσπότης τριανταδυὸ χρόνια (ὡς τὸ 1380 πού πέθανε) φτιάχτηκαν οἱ θαυμάσιες τοιχογραφίες τῆς Περιβλέπτου. Εἶμαι βέβαιος ὅτι ὁ Μανουήλ, καθὼς καὶ ὁ πατέρας του καὶ ὁ πρεσβύτερος ἀδελφός του, ὁ ἐκπτωτός αὐτοκράτωρ Ἰωάννης ὡς μοναχὸς Ἰωάσαφ καὶ ὁ ἐκπτωτός συμβασιλεὺς Ματθαῖος, θὰ στάθηκαν συχνὰ ἐκστατικοὶ μπροστὰ στὶς ὑπερκόσμιες μορφές πού προβάλλουν στοὺς τοίχους τῆς Περιβλέπτου.

Τὰ βήματα τοῦ Ἰωάννου Καντακουζηνοῦ, ἀφότου, ἀποβάλλοντας τὸ βασιλικὸ διάδημα, διάλεξε ὁ σφετεριστὴς αὐτὸς τοῦ θρόνου τὸ ἀγγελικὸ σχῆμα τοῦ μοναχοῦ κι' ὀνομάσθηκε Ἰωάσαφ, δὲν ἀκούστηκαν πιά ἐπάνω στὴ γῆ. Ὡστόσο, ἔζησε ἄλλα εἰκοσιόχτῳ τοῦλάχιστον χρόνια ὁ δεινὸς στρατιώτης, ὁ φιλόδοξος πολιτικὸς καὶ ὁ σοφὸς συγγραφέας. Ὅταν ἦμουν παιδί, ἔλεγαν κάμποσοι στὴν Πάτρα ὅτι ζοῦσε ἀκόμα σ' ἓνα μοναστήρι, ἔχοντας ξεπεράσει τὰ ἑκατὸν δεκαπέντε χρόνια του. Ὁ θρύλος αὐτὸς ἦταν, βέβαια, ἀβάσιμος. Ὁ Ἰωάννης Καντακουζηνὸς ποὺ στὸ ἔτος 1321 δὲ δέχθηκε νὰ πάει στὸν Μυστρά, πέθανε στὸν Μυστρά ἑξηνταδύο χρόνια ἀργότερα. Ἀφοῦ ἔμεινε κάμποσον καιρὸ στὴ μονὴ τῶν Μαγγάνων, κλείστηκε καὶ σ' ἄλλο μοναστήρι, ἴσως στὸ Ἅγιον Ὄρος. Μὲ τὸν πρωτότοκο γιό του καὶ ἔκπτωτο συμβασιλέα Ματθαῖο, τὸν ἐπίσης σοφὸ συγγραφέα ποὺ τόσο ἀγαποῦσαν ὁ Νικηφόρος Γρηγοράς, ὁ Δημήτριος Κυδώνης καὶ ὁ Νικόλαος Καβάσιλας, πῆγε — ὅπως λένε — ὁ Ἰωάννης Καντακουζηνὸς στὸν Μυστρά στὸ ἔτος 1359 κ' ἔμεινε ἓναν ὀλόκληρο χρόνο ἐκεῖ. Ὁ Μανουὴλ φοβήθηκε γιὰ μιὰ στιγμή ὅτι ὁ πρεσβύτερος ἀδελφός του Ματθαῖος εἶχε σκοπὸ ν' ἀποσπάσει ἀπὸ τὰ χέρια του τὸ δεσποτάτο. Λένε ὅτι ὁ πατέρας του Ἰωάννης — ὁ ἀθόρυβος πιά καὶ σχεδὸν ἀθέατος Ἰωάσαφ — ἔπεισε τὸν Μανουὴλ ὅτι δὲν πρέπει νὰ φοβᾶται. Κι' ἀφοῦ τὸν ἔπεισε, ἔφυγε πάλι, ἀφήνοντας στὸν Μυστρά, ἀληθινὰ ἀδελφωμένους, τοὺς δυὸ ἀδελφούς. Ποῦ πῆγε, τάχα, φεύγοντας ἀπὸ τὸν Μυστρά ποὺ τότε, ὅπως φαίνεται, τὸν πρωτογνώρισε; Λένε ὅτι γύρισε στὴν Κωνσταντινούπολη. Σὲ ποιοῦ μοναστήρι κλείστηκε; Ποῦ ἔγραψε τὸ μεγάλο ἱστορικὸ του σύγγραμμα καὶ τίς θεολογικὲς του διατριβές; Ποῦ ἔγραψε, τάχα, τὴν τόσο κολακευτικὴ γιὰ τὸν δευτερότοκο γιό του φράση ποὺ λέει ὅτι ἡ Πελοπόννησος «οὕτως ἀγεται μέχρι νῦν ὑπὸ δεσπότη Μανουὴλ τοῦ Καντακουζηνοῦ πολλὰ ὠφελουμένη...»;

Λένε πὼς εἶναι γεγονὸς ὅτι στὸ ἔτος 1380 — στὸ ἔτος ποὺ πέθανε ὁ Μανουὴλ — ὁ Ἰωάννης βρισκόταν πάλι στὸν Μυστρά. Ἀκουσα, μάλιστα, ὅτι εἶχε ἐγκατασταθεῖ ἐκεῖ, πλάϊ στοὺς δυὸ γιούς του, κάμποσα χρόνια πρίν. Ὅταν πῆγα ἐγὼ στὸν Μυστρά, ζοῦσαν ἀκόμα κάμποσοι ποὺ στὸ ἔτος 1380 ἦταν εἴκοσι καὶ εἰκοσιπέντε χρονῶν. Καί, ὅταν τοὺς ρωτοῦσα ἐπίμονα, ἰσχυρίζονταν ὅτι τὸν ἔβλεπαν κάπου - κάπου — τὸν μοναχὸ Ἰωάσαφ — καὶ προσπαθοῦσαν ν' ἀνασυγκροτήσουν στὴ μνήμη τους κάποιο περιστατικὸ τῆς παρουσίας του γιὰ νὰ μὲ πείσουν ὅτι πραγματικὰ τὸν ἔβλεπαν. Ὡστόσο, ἡ ἐντύπωση ποὺ μοῦ ἔκαμαν ὅσοι γέροντες μοῦ διη-

γήθησαν ένα συγκεκριμένο περιστατικό, ήταν ότι τὸ εἶχαν ἐφεύρει καὶ ὄχι θυμηθεῖ. Εἶχαν, χωρὶς ἄλλο, ἀκούσει στὰ νιάτα τους ὅτι ὁ αὐτοκράτωρ Ἰωάννης Καντακουζηνὸς βρισκόταν κάπου στὸν Μυστρά, ἀλλὰ θαρρῶ πὼς δὲ μπορεῖ ποτέ τους νὰ τὸν εἶδαν. Εἶμαι βέβαιος ὅτι ὁ Ἰωάσαφ, ἀφοῦ δὲ μποροῦσε πιά νὰ παρουσιάζεται ὡς αὐτοκράτωρ, θὰ εἶχε καταργήσει γενικὰ τὴν ἐγκόσμια παρουσία του. Θὰ ζοῦσε, χωρὶς ἄλλο, κλεισμένος κάπου, βλέποντας σὲ ἀραιὰ διαστήματα τοὺς γιούς του, ἀποφεύγοντας ὅμως τὰ μάτια τῶν ἄλλων. Πρέπει τὸ πολὺ - πολὺ νὰ παραδεχθῶ ὅτι δὲ θὰ κατάφερε ν' ἀποφυγεῖ τὰ μάτια τῶν ἄλλων ὡς νεκρὸς. Ἀλλὰ κι' αὐτὸ — δηλαδὴ ἂν τὸν εἶδαν οἱ κάτοικοι τοῦ Μυστρά νεκρὸ — δὲ μπόρεσα νὰ τὸ ἐξακριβώσω. Οἱ πληροφορίες πού πῆρα ἦταν ἀντιφατικές. Σὲ καθετὶ πού ἀφοροῦσε τὸν Ἰωάννη Καντακουζηνό, ἡ μνήμη ὄλων ἦταν θολή. Λέω πὼς τὸν τελευταῖο ἀσπασμὸ στὸ μέτωπο τοῦ ὑπερήφανου αὐτοκράτορος δὲ θὰ τὸν ἔδωσε οὔτε ὁ ἐγγονὸς του Δημήτριος· θὰ τὸν ἔδωσαν μόνο μερικοὶ ἀποτραβηγμένοι ἀπὸ τὰ ἐγκόσμια μοναχοί.

Βέβαιο εἶναι ὅτι ὁ Ἰωάννης Καντακουζηνὸς πέθανε στὸν Μυστρά, στὸ ἔτος 1383. Ὁ γιὸς του Μανουήλ εἶχε πεθάνει τρία χρόνια πρίν. Ὁ πατέρας πέθανε λίγες μέρες μετὰ τὸ θάνατο καὶ τοῦ πρωτότοκου γιοῦ του, τοῦ ἐπίσης ὑπερήφανου Ματθαίου, πού δὲν ξεχνοῦσε ποτὲ ὅτι εἶχε φορέσει κάποτε κι' αὐτὸς τὸ βασιλικὸ διάδημα. Ὁ Ματθαῖος διαδέχθηκε τὸν νεώτερο ἀδελφὸ του Μανουήλ ὡς δεσπότη τοῦ Μυστρά. Ἀλλὰ δὲν καταδέχθηκε ποτὲ ὁ ἄλλοτε συμβασιλεὺς νὰ χρησιμοποιοῦσε τὸν τίτλο τοῦ δεσπότη, καὶ παραχώρησε ἀμέσως — ὅπως, τοῦλάχιστον, λένε — τὸν τίτλο αὐτὸ στὸν γιὸ του Δημήτριο. Ὡστόσο, τὴν πραγματικὴ δεσποτικὴ ἐξουσία τὴν πῆρε ὁ Δημήτριος στὰ χέρια του μόνο μετὰ τὸ θάνατο τοῦ πατέρα του. Κι' ὅταν τὴν πῆρε στὰ χέρια του, ὁ ματαιόδοξος καὶ ἀσύνητος νέος ἔδειξε ἀμέσως ὅτι δὲν εἶχε διδαχθεῖ τίποτε ἀπὸ τὸν πατέρα του Ματθαῖο καὶ ἀπὸ τὸν θεῖο του Μανουήλ. Ἡ πρώτη του σκέψη ἦταν νὰ κόψει κάθε δεσμὸ μετὰ τὴν Κωνσταντινούπολη καὶ νὰ χειραφετηθεῖ ἀπόλυτα ἀπὸ τὸν αὐτοκράτορα. Ὁ Ἰωάννης Παλαιολόγος ἦταν φυσικὸ ν' ἀντιδράσει. Κ' ἔστειλε ἀμέσως τὸν γιὸ του Θεόδωρο — τὸν πρῶτο Θεόδωρο Παλαιολόγο πού ἐγίνε δεσπότης τοῦ Μυστρά — γιὰ ν' ἀντιμετωπίσει καὶ νὰ ἐκτοπίσει τὸν Δημήτριο Καντακουζηνό. Ὁ ἀγώνας ἦταν δύσκολος κ' ἔπιασε ἕναν ὀλόκληρο χρόνο. Ὁ Δημήτριος βρῆκε πρόθυμους συμμάχους τοὺς Τούρκους καὶ τοὺς Λατίνους πού εἶχαν κάθε λόγο νὰ τὸν ἐνισχύσουν γιὰ ν' ἀποκοπεῖ ἡ Πελοπόννησος ἀπὸ τὸν αὐτοκράτορα. Ὁ Θεόδωρος θὰ περνοῦσε ἀπὸ πολλές

ἀκόμα δοκιμασίες με ἀβέβαιο ἀποτέλεσμα, ἂν στήν ἀνταρσία τοῦ Δημητρίου δὲν ἔδινε τέρμα ὁ θάνατος. Στὸ ἔτος 1384, πέθανε ξαφνικὰ ὁ Δημήτριος Καντακουζηνός, κ' ἔτσι ὁ Θεόδωρος, ὁ γιὸς τοῦ αὐτοκράτορος Ἰωάννου καὶ ἀδελφὸς τοῦ αὐτοκράτορος Μανουήλ, ἐδραΐωσε τὸ δεσποτάτο τῶν Παλαιολόγων στὸν Μυστρά. Ἡ οἰκογένεια τῶν Καντακουζηνῶν εἶχε προσφέρει μεγάλες ὑπηρεσίες στὴν Πελοπόννησο. Εἶχε, ὁμῶς, ἐξαντλήσει τὸ χρέος της. Ὁ Δημήτριος δὲν εἶχε νὰ προσφέρει τίποτε καὶ ἴσως, ἂν ζοῦσε, θὰ τὰ χαλοῦσε ὅλα. Ὁ Μυστράς χρειαζόταν πιὰ τοὺς Παλαιολόγους. Ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῆς μητέρας του, ἄλλωστε, δηλαδή τῆς συζύγου τοῦ Ἰωάννου Παλαιολόγου, ἦταν ὁ Θεόδωρος (ὅπως κι' ὁ Μανουήλ) ἐγγονὸς τοῦ Ἰωάννου Καντακουζηνοῦ. Ἔτσι, ἡ συνέχεια ἦταν ὡς ἓνα σιμμεῖο καὶ συνέχεια αἵματος.

10

Στὸν Ἐπιτάφιο Λόγο ποὺ ἔγραψε ὁ αὐτοκράτωρ Μανουήλ γιὰ τὸν ἀδελφὸ του καὶ δεσπότη Θεόδωρο καὶ ποὺ διαβάστηκε στὸν Μυστρά δυὸ χρόνια μετὰ τὸ θάνατο τοῦ τελευταίου (στὴν ἐπιμνημόσυνη τελετὴ τοῦ ἔτους 1409), λέει ὁ Μανουήλ γιὰ τὸν ἀδελφὸ του καὶ γιὰ τὴν ἀποστολὴ του στὴν Πελοπόννησο:

«Εἶχε τὰ πράγματα κακῶς τῇ Πελοποννήσῳ, καὶ ἐδόκει δεῖν αὐτὸν ἰέναι παρ' αὐτὴν· λύσαι γὰρ ἂν τὰ δεινὰ παραγεγονότα, καθάπερ ἄκτις ὁμίχλην... Πάντα μὲν οὖν καὶ ἕκαστα φράζειν, ὅσα τε ὑπὸ τῶν γειτονούντων Λατίνων αἱ ἐνταυθοῖ πόλεις ὅσα τε ὑπὸ τῶν Τούρκων ὑφίσταντο κακά, ἐπιόντων μὲν ἵπποις ἐκ τῆς ἠπείρου, ἐπιόντων δὲ ναυσὶ ληστρικαῖς ἀπὸ τοῦ πελάγους, καὶ τίσιν ἢ τοῦ Πέλοπος κατετρίβετο τρόποις, τοῦ μὲν τῆς μητρὸς ἡμῶν ἀδελφοῦ» (τοῦ Μανουήλ Καντακουζηνοῦ) «τοῦ καὶ ταυτησὶ τῆς τοῦ Πέλοπος ἄρχοντος, ἀρίστου μὲν ὄντος τὴν φύσιν, καλῶς δὲ ἄρχειν εἰδότος, ἤδη τὸν βίον ἀπολιπόντος οὐκ ἐπὶ παιδί τινι, τοῦ δὲ ἀδελφοῦ ἐκείνου» (τοῦ Ματθαίου Καντακουζηνοῦ) «τὴν ἀρχὴν διαδεξαμένου, ὄντος μὲν πάνυ χρηστοῦ, καὶ τὸ σχῆμα ὑπερτέρου, καὶ τὸν χρόνον γεραιτέρου, ὑπὸ δὲ παιδὸς θρασέος» (τοῦ Δημητρίου), «δεῖ γὰρ τᾶληθές εἰπεῖν, κωλυομένου ποιεῖν τὰ δέοντα, καὶ διὰ τοῦτο πάντων ὁμοῦ φθειρομένων...». Ὁ αὐτοκράτωρ Μανουήλ ἰσχυρίζεται — πράγμα ποὺ δὲ μπόρεσα νὰ ἐξακριβώσω ἂν εἶναι σωστὸ — ὅτι, καὶ πρὶν πεθάνει ὁ Ματθαῖος, ὁ γιὸς του Δημήτριος εἶχε ἀρχίσει, ἐμποδίζοντας τὸν πατέρα του νὰ τραβήξει τὸν ὀρθὸ δρόμο, ν' ἀναστατώνει τὴν Πελοπόννησο. Καὶ συνεχίζει τὴν ἀφήγησή του ὁ αὐτοκράτωρ Μανουήλ — ἡ συνέχεια αὐτὴ ἀναφέρεται πιὰ στὸ ἔτος ποὺ ὁ Δημήτριος, μετὰ τὸ θάνατο τοῦ Ματθαίου, εἶχε μείνει μόνος — λέγοντας ὅτι, ἐνῶ ὁ Θεόδωρος Παλαιολόγος,

μόλις ἔφθασε στὴν Πελοπόννησο, κατάφερε νὰ ἐμπνεύσει αἰσιοδοξία καὶ χαρὰ σ' ὅλους τοὺς ἀγαθοὺς, «ὁ ἀνεπιὸς αὐτῶ» (δηλαδὴ ὁ Δημήτριος) «οὐ μικρῶ πρόσθεν ἐμνήσθημεν, πολλοῖς ἐπέθετο τρόποις, Τούρκοις καὶ Λατίνοις ἑαυτὸν μίξας. Εὐθύς οὖν πάντα συνέχεεν, ἀπὸ γαλήνης αἰγίς φανείς... Ἦν δὲ ταῖς ἀπειλαῖς φοβερός, καὶ τοῖς ἔργοις οὐδὲν ἡττων, ἅτε ξένην ἔχων στρατιάν, καὶ τῶν ἐπιχωρίων πολλοὺς, καὶ κατέχων φρούρια ὑπὸ τοῦ πατρὸς αὐτῶ δεδομένα... Πάντων οὖν ἀπεγνωκότων, καὶ συμβουλευόντων αὐτῶ» (δηλαδὴ, τῶ Θεόδωρῳ) «φεύγειν, ὡς οὐ δοκοῦν δυνατὸν πρὸς τοσαύτην σύρροισιν ἀνθίστασθαι κακῶν, ὁ δὲ τεθνάναι πρόθυμος ἦν πρὸ τοῦ ποιῆσαι ὁ μὴ προσῆκε τῶ τε ἑαυτοῦ σχήματι καὶ τῶ βίῳ καὶ ταύτῃ γε περιφανῶς καταισχυῖναι τοὺς τε γονέας καὶ πᾶν τὸ γένος καὶ προσέτι τοὺς τὴν ἀρετὴν θαυμάζοντας καὶ φύσιν τὴν ἐκείνου... Ἄλλ' ἐν τούτοις ἰσταμένων τῶν πραγμάτων ὡς ἐπὶ ξυροῦ, φασίν, ἢ καλῶς ἰθύνουσα σοφία τότε τὸ πᾶν καὶ πρυτανεύουσα τὸ συμφέρον ἐκάστω τὸν μὲν νεανίαν ἐκείνον» (τὸν Δημήτριον) «τῶν τῆδε μεταστήσασα οὐκ εἶασε πράττειν τὰ κατὰ νοῦν..., τὸν δὲ δεσπότην ὑμῖν δεσπότην πάσης ἔδειξε τῆς Πελοποννήσου, ἔργοις βεβαιοῦντα τὴν κλήσιν. Οὐδὲν γὰρ ὅλως πράττων ἦν ἢ διανοούμενος, ὁ μὴ προσῆκεν ἐπιεικῶς ἄρχοντι».

Σκληρὸς στὴν κρίση του γιὰ τὸν νεανία, δίκαιος καὶ ἀντικειμενικὸς ἀπέναντι τῶν δυὸ ἀδελφῶν Καντακουζηνῶν, ὁ βασιλεὺς φιλόσοφος Μανουὴλ ἐπαινεῖ τὸν ἀδελφὸ του Θεόδωρο (προπάντων σ' ἄλλα σημεῖα τοῦ Ἐπιτάφιου Λόγου ποὺ τοῦ ἀφιέρωσε) περισσότερο ἴσως ἀπ' ὅ,τι ἔπρεπε. Ἄν σὲ κάμποσες δύσκολες καὶ μάλιστα τραγικὲς περιστάσεις, ὅπως ἡ περίσταση τῆς φυγῆς τοῦ Θεοδώρου ἀπὸ τὰ χέρια τῶν Τούρκων μετὰ τὴ συνάντησιν μὲ τὸν Μπαγιαζήτη στὶς Σέρρες, ἔδειξε ὁ Θεόδωρος μεγάλο ἀνθρώπινο καὶ ἡγεμονικὸ θάρρος, ἦρθε ὡστόσο καὶ μιὰ στιγμή ποὺ λύγισε. Ὑστερ' ἀπὸ τὶς φοβερὲς ἐπιδρομὰς τῶν Τούρκων στὴν Πελοπόννησο — στὰ ἔτη 1387, 1388 καὶ 1395 —, ὁ δεσπότης Θεόδωρος (ἀφοῦ μάταια προσπάθησε νὰ ἐξασφαλίσῃ τὴ συνδρομὴ τῆς Βενετίας) ἀποφάσισε νὰ ἐπικαλεσθῇ τὴ βοήθεια τῶν Ἰωαννιτῶν ἱπποτῶν, πουλώντας τοὺς μερικὰ ἀπὸ τὰ πιὸ πολῦτιμα κάστρα καὶ πτολίεθρα τοῦ δεσποτάτου, στὸ τέλος μάλιστα κι' αὐτὸν τὸν Μυστρά. Ἡ περίεργη αὐτὴ ἱστορία, ποὺ προκάλεσε τὴν πιὸ ἀπροσδόκητη καὶ ὠραία ἀντίδραση, σημειώθηκε στὸ ἔτος 1400, δηλαδὴ δυὸ χρόνια πρὶν γεννηθῶ.

11

Τὸ τάγμα τῶν Ἰωαννιτῶν ἔχει ἰδρυθεῖ ἐδῶ καὶ ὀχτακόσια πενήντα χρόνια. Μὲ τὴν πρώτη, ὡστόσο, σταυροφορία προ-

βάλλει τὸ τάγμα αὐτὸ τῶν μοναχῶν τῆς Δυτικῆς Ἐκκλησίας ὡς δύναμη πολιτικὴ καὶ στρατιωτικὴ. Ὁργανώθηκε σὲ βάσεις ἰδιότυπες ποὺ ἀνταποκρίνονταν στὴν κοσμικὴ ἐξουσία ποὺ διεκδικοῦσε. Ὄταν ἀναγκάστηκε νὰ ἐγκαταλείψει τὰ Ἱεροσόλυμα (τὴν παλαιὰ του ἔδρα, ποὺ μὲ τὸ ἱερό της ὄνομα ἔχει συνδυασθεῖ ἢ σφραγίδα του), πέρασε γιὰ μιὰ περίοδο κι' ἀπὸ τὴν Κύπρο. Ὡστόσο, σταθερὴ καὶ μόνιμη βάση τοῦ τάγματος ἔγινε ἡ Ρόδος. Δὲν ἦταν γιὰ πρώτη φορὰ ποὺ, στὸ 1400, ἀνακατεύθηκαν οἱ Ἰωαννίτες στὰ πράγματα τῆς Πελοποννήσου. Αὐτὴν, ὅμως, τὴ φορὰ σκέφθηκαν ὅτι εἶχε σημαίνει ἢ ὥρα γιὰ νὰ εἰσδύσουν ὀριστικὰ στὴν Πελοπόννησο. Ἡ κόπωση ποὺ εἶχε αἰσθανθεῖ ὁ Θεόδωρος Παλαιολόγος ἦταν γι' αὐτοὺς μιὰ καλὴ εὐκαιρία. Καὶ προσποιήθηκαν στὴν ἀρχὴ ὅτι, γιὰ ν' ἀναλάβουν τὴν ἀντιμετώπιση τῶν Τούρκων, εἶναι διατεθειμένοι ν' ἀρκεστοῦν στὴν κατοχὴ τῆς Κορίνθου. Μὲ τὴν ἔγκριση τοῦ αὐτοκράτορος Μανουήλ, ὁ ἀδελφός του Θεόδωρος παραχώρησε τὴν Κόρινθο στὸ φιλόδοξο τάγμα τῶν Ἰωαννιτῶν.

Δὲν εἶχαν περάσει παρὰ λίγες μέρες ἢ δυὸ - τρεῖς ἐβδομάδες ἀπὸ τὴν ἐγκατάστασή τους στὴν Κόρινθο — ἡ ἐγκατάσταση αὐτὴ σημειώθηκε τὴν ἀνοιξὴ τοῦ 1400 — καὶ οἱ Ἰωαννίτες ἄρχισαν νὰ διεκδικοῦν σχεδὸν ὀλόκληρο τὸ Ἑλληνικὸ δεσποτάτο. Ὁ κουρασμένος καὶ ἀπογοητευμένος δεσπότης Θεόδωρος δέχθηκε νὰ διαπραγματευθεῖ μαζί τους. Ὁ αὐτοκράτωρ Μανουήλ, στριμωγμένος κι' αὐτὸς στὴν Κωνσταντινούπολη, ἀναγκάστηκε νὰ ἐγκρίνει τὴν πώληση τῶν Καλαβρύτων, κι' αὐτοῦ ἀκόμα τοῦ Μυστρά, στοὺς Ἰωαννίτες. Ὁ Θεόδωρος Παλαιολόγος σκόπευε πιά νὰ περιορισθεῖ στὴ Μονεμβασία. Ὄταν, ὅμως, πῆγαν οἱ πληρεξούσιοι τοῦ Τάγματος νὰ παραλάβουν τὸν Μυστρά, σημειώθηκε κάτι τὸ ἀπροσδόκητο. Ἡ Ἑλληνικὴ ψυχὴ ξύπνησε μὲ τρόπο βίαιο καὶ ἀντιτάχθηκε. Ἀδιαφορώντας γιὰ τὸν Τουρκικὸ κίνδυνο ποὺ ἐξακολουθοῦσε νὰ εἶναι μεγάλος καὶ ἄμεσος — ἡ μοιραία γιὰ τὸν Μπαγιαζήτη μάχη τῆς Ἀγκύρας σημειώθηκε δυὸ χρόνια ἀργότερα —, ὁ πληθυσμὸς τοῦ Μυστρά ἀρνήθηκε νὰ συμφωνήσει μὲ τὴν ἀπόφαση ποὺ εἶχε πάρει ὁ δεσπότης Θεόδωρος καὶ ποὺ εἶχε ἐγκρίνει ὁ αὐτοκράτωρ Μανουήλ, καὶ ὑποδέχθηκε τοὺς ἀπεσταλμένους τοῦ Τάγματος μὲ λιθοβολισμούς. Ὁ Μυστράς εἶχε γίνει ἤδη ἀπὸ τότε τὸ νέο κέντρο τῆς Ἑλληνικῆς ζωῆς.

Ὁ Γεώργιος Σφραντζῆς μοῦ διηγήθηκε τὸ θαυμάσιο αὐτὸ ἐπεισόδιο μὲ τ' ἀκόλουθα λόγια (μιλώντας γιὰ Σπάρτη ἐννοοῦσε τὸν Μυστρά) :

«Ὁ δὲ δεσπότης κύρ Θεόδωρος, θεωρῶν τὰ τῶν Ρωμαίων πράγματα ὅτι οὕτως κακῶς διέκειντο καὶ τὴν πόλιν» (δηλαδὴ τὴν

Κωνσταντινούπολη) «τοσοῦτον καιρὸν ἀποκεκλεισμένην καὶ στενοχωρουμένην ὑπὸ λιμοῦ πολλοῦ, ὁμοίως καὶ τὸν τῆς Πελοποννήσου πόλεμον καὶ τὸ κακὸν ὅτι οὐδεὶς τῶν Χριστιανῶν αὐθέντης ἤθελεν αὐτοῖς βοηθῆσαι καὶ ἀπορηθεὶς ὅλως, περάσας ἐν τῇ Ῥόδῳ μετὰ τριήρεως τὴν τῆς Σπάρτης ἀρχὴν ἐπεπωλήκει τῇ ἀδελφότητι τοῦ προφήτου καὶ βαπτιστοῦ Ἰωάννου. Στείλασα οὖν ἡ ἀδελφότης τινὰς τῶν σταυροφόρων ἐν τῇ Σπάρτῃ ἵνα ἐγκρατεῖς τῆς ἀρχῆς, ὡς κύριοι καὶ δεσπότες, γενήσωνται, ὁ λαὸς ὡς εἶδεν αὐτοὺς καὶ ἤκουσε τὰ γενόμενα, ὤρμησαν μετὰ ξύλων καὶ πετρῶν, μετὰ θυμοῦ δραμόντες, ἵνα τοὺς ἀπεσταλμένους σταυροφόρους ἀποκτείνωσι. Ὁ δὲ ἀρχιερεὺς τοῦ τόπου σταθεὶς καὶ ὁμιλήσας ἵνα μὴ τοιαύτη ἀταξία γενήσῃται, ἐδυσώπει τὸν λαὸν καὶ πειθόμενοι τοῖς τούτου λόγοις καὶ δημηγορίᾳ, τοῖς σταυροφόροις τριῶν ἡμερῶν διορίαν ἔδωσαν ἵνα ἐκ τῶν ὀρίων τῆς Σπάρτης μετὰ εἰρήνης ἀναχωρήσωσιν· εἰ δὲ ἄλλως πράξωσιν, αὐτοὶ ὄψονται. Ἰδόντες οὖν οὗτοι ὅτι οὐδὲν ἐκατώρθουν, ἀλλὰ μᾶλλον θόρυβος καὶ σκάνδαλα ἐγίνοντο καὶ τὴν ζωὴν μάλιστα ἐκινδύνευον, ἐγερθέντες ἐπανέστρεψαν οἴκαδε... Ὁ δὲ δεσπότης κύρ Θεόδωρος ὡς εἶδε τὰς ἐλπίδας ψευσθῆναι, τὰ χρήματα, ἃ ἔλαβε τῇ ἀδελφότητι ἐκτείνας, ὀπισθεν εἰς Σπάρτην ἐν τῇ αὐτοῦ ἀρχῇ θέλων ἐλθεῖν, οὐκ ἤθελον δεχθῆναι αὐτὸν ὁ δῆμος, ἀλλὰ μάλιστα καὶ ὕβρεσιν ἐνέπληνον. Καὶ πολλῶν λόγων γενομένων καὶ σκανδάλων, τέλος ἐμεσίτευσεν ὁ ἀρχιερεὺς καὶ πάλιν ἔδέχθησαν καὶ ἔστερξαν αὐτὸν εἶναι ὡς καὶ τὸ πρότερον. Πλὴν πρὶν τοῦ τὴν κατοχὴν λαβεῖν αὐτὸν, συνθήκας μετὰ ὄρκων συνέστησαν, ἵνα μηκέτι εἰς τὸν αἰῶνα ἐνθυμηθῇ τάδε ποιῆσαι».

Ἡ περιπέτεια αὐτῆ τοῦ Θεοδώρου ἦταν δραματική, ἀλλὰ καὶ διδακτική. Ὁ λαὸς ἔδωσε ἓνα καλὸ μάθημα στὸν ἀρχηγό του. Ἀφοῦ τοῦ τῶδωσε, δέχθηκε πάλι νὰ ὑπακούει. Τώρα πιά δέχθηκε νὰ ὑπακούει σ' ἐκεῖνον ποὺ ὀρκίσθηκε νὰ ὑπακούει ὁ ἴδιος στὸ θέλημα τοῦ Γένους.

Ὁ αὐτοκράτωρ Μανουήλ, στὸν Ἐπιτάφιο Λόγο του, ἀφιερώνει πολλές σελίδες στὴ δραματικὴ αὐτὴ περιπέτεια, προσπαθώντας νὰ δικαιολογήσει τὸν ἀδελφό του Θεόδωρο, καθὼς καὶ τὸν ἴδιο τὸν ἑαυτό του. Ὅσο κι' ἂν προσπαθεῖ νὰ βγάλει κι' ἀπὸ τὴν περιπέτεια αὐτὴ τὸ συμπέρασμα ὅτι ὁ ἀδελφός του Θεόδωρος πολιτεύθηκε μὲ τὸν σφώτερο τρόπο, ὑπάρχουν φράσεις του ποὺ ἔχουν, χωρὶς νὰ τὸ θέλει, τὸ ὕφος τῆς ἀπολογίας. Μπαίνοντας στὸ δυσάρεστο θέμα, λέει ὁ αὐτοκράτωρ Μανουήλ :

«Ἐπιπύχον ἢ ἐν Ῥόδῳ κοινότης, ἄνδρες ἀζυγίαν, ὑποταγήν, ἀκτημοσύνην ὑπισχνούμενοι τῷ Σωτῆρι καὶ πολεμεῖν τοῖς τῷ σταυρῷ πολεμοῦσιν, ὃν οἶδε φέρειν εἰώθεσαν κάπτι τῶν ἐσθήτων κάπτι τῶν

ὄπλων κάπὶ τῆς σημαίας ἀπανταχοῦ, ἴν' ἂν εἶη διασώζεσθαι τὸ σεμνόν, Κόρινθον ἐκ τοῦ ἀδελφοῦ τριῶν ἐτῶν, οἶμαι, προεσχηκότες οὐδ' ἄπο γνώμης τῆς μητρὸς καὶ τῆς ἡμετέρας. Τοῦτο δὲ μηδεὶς θαυμαζέτω. Οὐ γὰρ οὕτως ἡμεῖς ἄθλιοι, οὐδὲ μαλακοὶ τινες καὶ ἀβέλτεροι, ὥστε καὶ ἡμῶν αὐτῶν ἐκείνους προκρίναι. Οὔσης δὲ πάσης ἀνάγκης ἦτοι τοὺς πολιορκοῦντας ἐλεῖν τὴν πόλιν, τοὺς Τούρκους λέγω, ἢ τισὶ ταύτην δοθῆναι τῶν δυναμένων ἐκείνην σῶσαι τοῦ προκειμένου κινδύνου, ἡμῶν γε τοῦτο μὴ δυναμένων, αὐτοὺς δὲ τούτους πάντων τῶν ἄλλων ἄμεινον ἔδοξε προκριθῆναι, ἅτε δὴ καὶ πρὸς ἡμᾶς φιλίως διακειμένους καὶ φήμης οὔσης περὶ αὐτῶν μὴ παραβαίνειν τοὺς ὄρκους καὶ δύναμιν ἔχοντας ἱκανὴν πρὸς τὸ ζητούμενον τηνικαῦτα καὶ πρὸς τὰ τοιαῦτα προθύμους ὄντας ὑπὲρ τοὺς ἐκείνων ἰσχυροτέρους».

Ὅπως εἶχαν ἀποδείξει οἱ ἐπιδρομῆς τῶν Τούρκων στὴν Πελοπόννησο, τὸ Ἑλληνικὸ δεσποτάτο δὲν εἶχε ἄνδρες ἱκανοὺς γιὰ νὰ ὑπερασπισθοῦν τὴ γῆ της. Γιατί, ὅμως, δὲν εἶχε; Ὁ αὐτοκράτωρ Μανουήλ λέει γιὰ τοὺς Ἰωαννῖτες: «Ἐχουσι δὲ καὶ πόλεις οὔτε σμικράς, οὔτε ῥαδίως ἀριθμουμένας καὶ χρήμαθ' ὅ τι πλεῖστα ἀναλίσκειν, τὰς ἀπὸ τουτωνὶ τῶν πόλεων εἰσφοράς, αἱ δὲ τούτοις δέδονται παρ' ἀνδρῶν θεοφιλῶν μιᾶ καὶ μόνῃ προφάσει θεοφιλεῖ, λέγω δὲ τὴν πρὸς τοὺς ἄσεβεῖς μάχην». Μπορεῖ, λοιπόν, νὰ ταν κάπως δικαιολογημένοι, ὁ αὐτοκράτωρ Μανουήλ καὶ ὁ δεσπότης Θεόδωρος, ποὺ προσκάλεσαν στὴν Πελοπόννησο τοὺς «Φρερίους». Τοὺς ἔλειπαν τὰ χρήματα γιὰ νὰ ὀργανώσουν δικό τους στρατὸ καὶ ν' ἀντιμετωπίσουν τοὺς Τούρκους. Ὡστόσο, κ' ἡ στάση τῶν Ἑλλήνων τοῦ Μυστρά ποὺ ἐλιθοβόλησαν τοὺς Ἰωαννῖτες, ἔχει κι' αὐτὴ τὸ ἱστορικὸ της νόημα. Τὸν αὐτοκράτορα καὶ τὸν δεσπότη Θεόδωρο τοὺς εἶχε κυριεύσει μιὰ μελαγχολικὴ σωφροσύνη. Στὸν Μυστρά, ἀντίθετα, εἶχε ἀρχίσει νὰ πνέει ὁ ἄνεμος τῆς ἡρωϊκῆς ἀφροσύνης.

Οἱ Ἰωαννῖτες, ὕστερ' ἀπὸ τὴν ἀντίδραση ποὺ σημειώθηκε στὸν Μυστρά, περιορίσθηκαν στὴν Κόρινθο. Μετὰ τὴ φοβερὴ ἥττα τοῦ Μπαγιαζήτη πλάϊ στὴν Ἄγκυρα — κι' αὐτὴ σημειώθηκε τὸν ἴδιο χρόνο ποὺ γεννήθηκα — ὁ αὐτοκράτωρ Μανουήλ διαπραγματεύθηκε μὲ τὴν Ἀδελφότητα τῶν Ἰωαννιτῶν τὴν ἀπόδοση καὶ τῆς Κορίνθου στὸν ἀδελφὸ του Θεόδωρο. Οἱ διαπραγματεύσεις, ἀφοῦ πλήρωσε πενήντα περίπου χιλιάδες δουκάτα στοὺς Ἰωαννῖτες, εἶχαν τὸ ἀποτέλεσμα νὰ ξαναγίνει ἡ Κόρινθος Ἑλληνικὴ.

Στὸ ἔτος 1407 πέθανε ὁ Θεόδωρος Παλαιολόγος χωρὶς ν' ἀποκτήσει κανένα παιδί ἀπὸ τὴ σύζυγό του Βαρθολομαία, τὴν πεντάμορφη κόρη τοῦ Νέριου Ἀτσαγιόλι. Πρὶν πεθάνει μετονομάσθηκε

«διὰ τοῦ ἀγγελικοῦ σχήματος» Θεοδώρητος. Ὁ τάφος του βρίσκεται στὴν Ὁδηγήτρια τοῦ Βροντοχίου. Διάδοχο τοῦ ἀδελφοῦ του διόρισε ὁ αὐτοκράτωρ Μανουήλ ἕναν ἀπὸ τοὺς ἴδιους του τοὺς γιούς, ἐκείνον ποὺ προβάλλει ὡς ὁ δεύτερος δεσπότης Θεόδωρος. Στὸ ἔτος 1415, ἔφθασε ὁ ἴδιος ὁ αὐτοκράτωρ Μανουήλ στὴν Πελοπόννησο γιὰ νὰ συμπαρασταθεῖ στὸ δύσκολο ἔργο τοῦ νεαροῦ γιοῦ του. Ὄταν, ἕνα χρόνο ἀργότερα, ξαναγύρισε στὴν Κωνσταντινούπολη, ἔστειλε πλάϊ στὸν Θεόδωρο τὸν πρωτότοκο Ἰωάννη. Κι' ὅταν ὁ Ἰωάννης, παίρνοντας τὴν εἶδηση ὅτι ἡ δέσποινα κυρὰ Ἄννα πέθανε, γύρισε κι' αὐτὸς στὸ ἔτος 1418 στὴν Κωνσταντινούπολη, ἔστειλε ὁ αὐτοκράτωρ Μανουήλ πλάϊ στὸν Θεόδωρο ἕναν ἄλλο του γιό, τὸν Θωμᾶ. Ἀφοῦ πέθανε ὁ Μανουήλ, ὁ νέος αὐτοκράτωρ Ἰωάννης πῆγε ξανά ὁ ἴδιος στὴν Πελοπόννησο, παίρνοντας μαζί του καὶ τὸν ἀδελφὸ του Κωνσταντῖνο. Τότε ἔκαμε ὁ Ἰωάννης, προσωπικὰ ὁ ἴδιος, τὴν πρώτη προσπάθεια γιὰ νὰ καταλάβει τὴν Πάτρα. Γυρίζοντας στὴν Κωνσταντινούπολη, ἀφῆκε τοὺς τρεῖς ἀδελφοὺς — τὸν Θεόδωρο, τὸν Κωνσταντῖνο καὶ τὸν Θωμᾶ — στὴν Πελοπόννησο.

12

Τὴν ἔδρα του στὸν Μυστρά, ὅταν πῆγα ἐκεῖ στὸ ἔτος 1431, τὴν εἶχε ὁ Θεόδωρος. Νευρικός, δύσθυμος καὶ πικραμένος, δὲν ἦταν ἐκείνος ποὺ μποροῦσε ν' ἀγκαλιάσει τὸ μεγάλο πνευματικὸ ξύπνημα τοῦ Γένους ποὺ σημειωνόταν, χωρὶς νὰ τὸ συμμαρῖζεται ἡ ψυχὴ του, μπροστὰ στὰ μάτια του. Τὸ ὅτι ὁ αὐτοκράτωρ Μανουήλ, στὸ ἔτος 1416, δὲ μπόρεσε νὰ προσέξει τὸ ὑπόμνημα τοῦ Πλήθωνος «περὶ τῶν ἐν Πελοποννήσῳ πραγμάτων», αὐτὸ ἦταν βέβαια πολὺ λυπηρὸ, ἀλλὰ καὶ κάπως συγγνωστό. Ὁ φιλόσοφος τῆς παλαιᾶς σχολῆς — ἐκείνης ποὺ εἶχε, μαζί με τὴν Κωνσταντινούπολη, οὐσιαστικὰ δύσει — δὲ μποροῦσε, ὅσο κι' ἂν σεβόταν ὡς ἄνθρωπο τὸν Γεώργιο Γεμιστό, νὰ ταυτίσει τὰ βήματά του με τὸν φιλόσοφο τοῦ Μυστρά, ποὺ πῆγαινε ν' ἀναγεννήσει τὴ νέα Ἑλλάδα ἐπάνω στ' ἀχνάρια τῆς ἀρχαίας, παραμερίζοντας τὴν παράδοση τῶν Ρωμαίων αὐτοκρατόρων. Ὁ Θεόδωρος, ὅμως, δεσπότης τοῦ Μυστρά καὶ νέος στὴν ἡλικία, δὲν ἔπρεπε τάχα νὰ προσέξει τὸ δεύτερο ὑπόμνημα ποὺ ὁ Πλήθων σκέφθηκε ν' ἀπευθύνει σ' αὐτὸν καὶ ποὺ ἔχει μάλιστα περιεχόμενο πολὺ ἀναλυτικώτερο καὶ πιὸ διαφωτιστικὸ ἀπὸ τὸ παλαιότερο ποὺ εἶχε σταλεῖ στὸν Μανουήλ; Ἀσχετα, μάλιστα, κι' ἀπὸ τὸ ὑπόμνημα αὐτὸ πού, ὅπως ἔμαθα, δόθηκε στὸν δεσπότη Θεόδωρο τὸ ἀργότερο στὸ ἔτος 1424, δὲν ἔπρεπε νὰ συγκινηθεῖ ὁ νεαρὸς δεσπότης ἀπὸ τὸ πνεῦμα ποὺ ἐπικρατοῦσε στὸν Μυστρά, ἀπὸ τὴ μεγάλη προσπάθεια τοῦ Πλή-